

GYÖKÖSSY GYULA

IDEGENFORGALOM – GAZDASÁG, TÁRSADALOM, POLITIKA

Az első szentév alkalmából, 1300-ban mintegy kétmillió ember zarándokolt Rómába.¹ VIII. Bonifác pápa teljes bucsuban részesített minden bűnét megbánó bűnöst, aki ebben az évben és a jövőben minden századik évben felkeresi Rómában a szent apostolok templomait. VI. Kelemen azokra is ki akarta terjeszteni a pápai hatalom rendelkezésére álló "végső ajándékot" (ti. a bűnbocsánatot), akiknek kevés a pénzük, de jó a lábuk. 1343-ban minden ötvenedik évre szentévet rendelt el.² Az volt az elve, hogy "egy főpapnak boldoggá kell tenni alattvalóit".

Francia idegenforgalmi szakemberek számításai alapján az 1968–88 közötti húszéves időszakban ötszázmillió külföldi turista kereste fel Párizst. A bevételek – aranyakból és garasokból – mindkét esetben komoly jövedelmet jelentettek az említett városoknak. De ennél jóval több is van az események mögött.

A rengeteg adatból önkényesen kiemelt kettő mindenképpen figyelemreméltó. Figyelemreméltó és elgondolkodtató nemcsak a roppant nagy számok miatt – amelyek önmagukban is elképesztőek –, hanem azért is, mert igen bonyolult gazdasági, társadalmi, politikai összefüggések rejlenek e száraz tények mögött. Olyan összefüggések, amelyekkel eddig elsősorban a közgazdaságtudományok foglalkoztak, de újabban – az utóbbi évtizedekben – a statisztika, szociológia stb., sőt az orvosi tudományok is igen nagy érdeklődést mutatnak.

E sorok szerzője (a HungarHotels Szálloda és Vendéglátóipari Vállalat vezérigazgatója – *a szerk.*) elsősorban az idegenforgalom üzleti, vagyis gazdasági összefüggéseivel foglalkozik, a történettudomány, a történeti irodalom, mint olvasót érdekli. A Világtörténet c. folyóirat felkérését – hogy a címben megjelölt témával kapcsolatban írjam meg gondolataimat – e kettő összekapcsolásával véletem megoldhatónak.

Abból indulnék ki, hogy a történettudomány a történelmet mozgásában vizsgálja, s így is igyekszik ábrázolni. A mozgás fő – gazdasági, társadalmi, politikai – területei szoros összefüggésben állnak, kölcsönösen hatnak egymásra. Az anyagi kultúra, a technika, vagy a termelő erők – bármely oldalról közelítsük is meg – fejlődése, vagyis a marxi végső okozat, bonyolult áttételek útján meghatározó a történelmi fejlődésben – vagy, ha jobban tetszik – a mozgásban.

Az ember ősidőktől fogva nyilvánvaló természetes törekvése: a mozgás, a helyváltoztatás. (Szándékosan figyelmen kívül hagyjuk tehát a kényszer – gazdasági, társadalmi, politikai stb. – szülte mozgást.) A civilizáció bizonyos szintjén az ember létrehozta ennek szervezeti kereteit, melyek az évszázadok folyamán változtak, fejlődtek. A római birodalom kiépített úthálózata – az utak mentén pihenőhelyekkel – már minőségi ugrás a korábbi viszonyokhoz képest. A középkor

századaiban az általában egynapi járásra lévő vendégfogadók – amelyek kezdetben egyetlen nagy teremből álltak, ahol a nyílt tűz egyaránt szolgált a főzésre, fűtésre, világításra, és mindenki ott aludt –, mintegy összekapcsolták a városokat és a kisegítő "egységekkel" (kolostorok, udvarházak, templomok stb.) a római zarándoklat kétmillióstömegére gondolva már igen nagy teljesítőképességgel rendelkeztek.

Az – most már nevezzük így – idegenforgalomban jelentős, nagy változást – az ipari forradalmat követően – a közlekedés 19-20. századi óriási fejlődése eredményezte. A gőzhajó és a vasút tömegeket tudott szállítani, és fokozatosan kiépült az egyre növekvő létszám elhelyezését, ellátását biztosító szálloda- és vendéglátóipari hálózat.

A robbanásszerű – mondhatni – forradalmi változás a második világháború után – a tudományos, műszaki és technikai forradalom nyomán – következett be. Az autók és a mind korszerűbb és nagyobb befogadóképességű repülőgépek tömeges gyártása egyre több ember gyors helyváltoztatását tette lehetővé. Több millió ember mozgási, helyváltoztatási igényeit a régi struktúrával és módszerekkel már nem lehetett kielégíteni. Fokozatosan kialakult egy olyan szervezet, az idegenforgalom, még pontosabban az idegenforgalmi iparág, amely ma már – kis túlzással – jelenkori történetünk egyik szerves része; legalábbis abban az értelemben, ahogy a történettudomány – a különböző időszakokban – annak tekintette a textilipart, majd később a nehézs-, a vegyi-, vagy az elektronikai ipart. S mint ilyen, az idegenforgalmi ipar már túlnőtt a helytörténet, vagy az üzemtörténet keretein, s talán napjaink történetének – a jelenkortörténetnek – a vizsgálatában felkelti a történettudomány figyelmét is. Erre utal az a tény is, hogy az MTA Történettudományi Intézetében készülő Magyarország Történeti Földrajza tervbe vette Magyarország idegenforgalmi térképének elkészítését, s ez eleve feltételez ebben a témában is történeti kutatásokat.

IDEGENFORGALOM – GAZDASÁG

Hozzávetőleges becslések szerint 1987-ben mintegy kétezer milliárd dollár volt az idegenforgalom bevétele az egész világon. Ez az összeg nagyobb, mint amit a világon az igen nagyarányú fegyverkezésre költenek (becslések szerint ezerkétszáz milliárd dollár), s messze meghaladja az emberiség energiaszámláját, vagy a tartós fogyasztási cikkekre (gépkocsi stb.) kiadott összeget.

A kétezer milliárd dollár – ahogy mondani szokás – igen nagy idegenforgalmi torta, amelyből nemcsak egy szelet, hanem egy kis morzsa is komoly összeget jelent. Magyarországon 1986-ban 370 millió dollár,³ 1987-ben 570 millió dollár volt a becsült tiszta bevétel. A morzsa, mint látjuk, nemcsak jelentős, hanem igen gyors növekedést is mutat egy év alatt.

Mielőtt részletesebben vizsgálánk a hazai idegenforgalom egyéb kérdéseit, az alábbi táblázatban néhány adatot közlünk különböző országokról, amely lehetőséget nyújt az összehasonlításhoz.

1. táblázat

Idegenforgalomból származó bevételek és kiadások
millió dollárban⁴

Ország	1982	1983	1984	1985	1986	Lakosság millió (1986-os adat)	
<i>Franciaország</i>	bevétel	6.991	7.226	7.598	7.942	9.704	55.39
	kiadás	5.157	4.281	4.271	4.557	6.504	
<i>Olaszország</i>	bevétel	8.339	9.034	8.595	8.353	9.855	57.22
	kiadás	1.731	1.822	2.098	1.880	2.758	
<i>Spanyolország</i>	bevétel	7.126	6.836	7.717	8.151	12.058	38.67
	kiadás	1.008	894	835	1.010	1.513	
<i>Görögország</i>	bevétel	1.527	1.176	1.313	1.428	1.834	9.97
	kiadás	231	362	339	368	494	
<i>Ausztria</i>	bevétel	5.695	5.255	5.049	5.084	6.076	7.56
	kiadás	2.744	2.898	2.624	2.723	3.257	
<i>Magyarország*</i>	bevétel	411	426	452	512	611	10.63
	kiadás	142	152	167	208	241	

* rubellel együtt

Első pillanatban látszik, hogy a nemzetközi idegenforgalomban hagyományosan fontos szerepet játszó európai országok igen jelentős bevételre tesznek szert az idegenforgalomból. Ebből a sorból csak látszólag lóg ki Görögország, valójában igen jelentős az a közel kétmilliárdos összeg, ha az ország lakosságának a számához viszonyítjuk a bevételt. Ha Franciaországgal vagy Olaszországgal vetjük egybe, az ötös szorzószám már jobban mutatja a bevétel nagyságát.

A másik figyelemreméltó tény a bevételek és a kiadások közötti különbség. Különösen jelentős ez Spanyolország, Olaszország és Görögország esetében; a mérleg feltűnően pozitív. A spanyol turista nyolc dollárból egy dollárt költ el külföldön, a görög négyből egyet, az olasz háromból egyet. De Ausztria és Franciaország is jelentős aktivumot könyvelhet el.

Természetesen nem minden esetben ilyen pozitív a mérleg. Egy másik összehasonlítás is ezt bizonyítja:

2. táblázat
 Idegenforgalomból származó bevételek és kiadások
 millió dollárban⁵

Ország	1982	1983	1984	1985	1986	Lakosság millió (1986-os adat)
<i>NSZK</i>						
bevétel	5.392	5.453	5.506	5.899	7.826	
kiadás	16.223	15.129	14.092	14.607	20.664	61.05
<i>Japán</i>						
bevétel	754	825	970	1.137	1.463	121.49
kiadás	4.116	4.428	4.607	4.814	7.229	
<i>Hollandia</i>						
bevétel	1.545	1.470	1.531	1.504	1.900	14.56
kiadás	3.406	3.289	3.014	3.121	4.427	
<i>Anglia</i>						
bevétel	5.531	5.534	6.112	6.995	7.921	55.49
kiadás	6.237	5.983	6.217	6.257	8.686	
<i>USA</i>						
bevétel	11.293	11.408	11.386	11.663	12.913	241.60
kiadás	12.394	13.977	16.008	17.043	17.627	

Az 1. táblázatban szereplő országokhoz hasonlóan szintén igen jelentős az idegenforgalomból származó bevétel. (Japán ebből a szempontból csak látszólag kivétel; a viszonylag szerény bevétel jelentős ahhoz képest, hogy mind Európától, mind Amerikától óriási távolságra van.) A szembeszökő különbség, hogy ezeknél az országoknál mindenütt magasabb a kiadás oszlopban lévő összeg. Míg Anglia esetében a különbség nem olyan jelentős, annál magasabb az Egyesült Államok, és különösen Hollandia, de még inkább Japán és az NSZK esetében. Durván számolva, 1986-ban az NSZk minden lakosa 330 dollárt költött külföldön, és 300 dollárt egy holland. A német turista kétszer annyit költ, mint egy angol, és négyszer annyit, mint egy amerikai.

A két táblázat alapján úgy is fogalmazhatnánk, hogy míg az első a – nevezzük így – fogadó országokat, míg a második az utazó országokat tartalmazza. Ez a megállapítás persze csak nagy általánosságban fogadható el, hiszen közismert, és nem szorul különösebb magyarázatra az, hogy Olaszország, Franciaország, vagy Görögország évszázadok óta a turisták hagyományos, történelmileg kialakult céllországa.

Hogyan illik ebbe a képbe Magyarország? Az olvasó bizonyára érzi, hogy Magyarország nem a megfelelő helyen szerepel statisztikánkban. Magyarország nem rendelkezik azokkal a természeti adottságokkal, idegenforgalmi kultúrával, mint az 1. táblázatban szereplő országok. Még a szomszédos Ausztria is – mely területét, lakosságának számát illetően is – legközelebb áll hozzánk, ezen a téren igen nagy távolságra van tőlünk. Hogy mégis az 1. táblázatba soroltuk Magyarorszá-

got, abban pusztán az a szándék vezérelt, hogy az idegenforgalomból származó devizamérlegünket legyen mihez viszonyítani.

Reálisabb képet kapunk a magyarországi idegenforgalomról, ha a KGST-hez tartozó országokkal kapcsolatban végezzük el az összehasonlítást.

3. táblázat

Idegenforgalomból származó bevételek és kiadások
millió dollárban⁶

Ország	1982	1983	1984	1985	1986	Lakosság millió (1986-os adat)	
<i>Bulgária</i>	bevétel	265	271	288	—	—	8,96
	kiadás	—	—	—	—	—	
<i>Csehszlovákia</i>	bevétel	268	299	328	307	—	15,53
	kiadás	193	229	—	—	—	
<i>Lengyelország</i>	bevétel	65	85	101	118	136	37,46
	kiadás	111	195	225	184	186	
<i>Románia</i>	bevétel	203	202	209	182	178	22,60*
	kiadás	84	92	85	64	57	

* (1985-ös adat)

Az adatok összehasonlítása azt mutatja, hogy Magyarország – ld. 1. táblázat – deviza bevételei messze meghaladják a 3. táblázatban szereplő országok bevételeit, míg kiadásai kb. azonosak Csehszlovákiával. A bevételek erősen eltérő nagysága különösen szembeszökő Csehszlovákia esetében, mert utóbbi mind adottságai – természeti, szállodai –, mind földrajzi fekvése – a legnagyobb "utazó ország", az NSZK közelsége – tekintetében kedvezőbb helyzetben van, mint Magyarország. A KGST országok viszonylag csekély részvétele a nemzetközi idegenforgalomban nem elsősorban gazdasági vagy földrajzi, hanem inkább politikai okokkal magyarázható. Különösen áll ez Lengyelországra, amelynek feltűnő visszaesése a szocialista országok közötti turisztikai forgalomban is mérhető.

Eddig vizsgálódásaink középpontjában az idegenforgalom, mint devizatermelő ágazat szerepelt – és a továbbiakban is főleg ez a szempont érvényesül –, de egy rövid kitérő erejéig itt szólni kell a szocialista országok egymásközötti turistaforgalmáról, az ún. rubel elszámolású bevételekről is.

4. táblázat

Idegenforgalmi bevételek Magyarországon
millió Ft⁷

	Rubel	Nem rubel	A nem rubelből		Összesen
	elszámolású valuták		tőkés	jugoszláv	
1975	2.891	1.982	1.843	138	4.873
1980	6.210	4.040	3.688	352	10.250
1981	7.162	6.952	6.239	713	14.114
1982	5.604	9.749	9.118	631	15.353
1983	7.535	11.015	10.547	468	18.550
1984	9.109	12.976	12.456	520	22.085
1985	11.180	14.103	13.541	562	25.283
1986	11.298	16.640	15.758	882	27.938

Mintegy tíz év alatt az összbevétel az 1975-ös szint hatszorosára emelkedett, ezen belül különösen dinamikus a konvertibilis valuta bevétel, nyolcszoros. Az összbevételen belül 1982-ben haladja meg először a rubel elszámolású forgalmat, – szából 63,5 % – a növekedés 1982-től átlagosan, évente kb. 10 %. A rubel elszámolású forgalom az elmúlt években relatíve csökkent, különösen 1985-től; a nagyobb bevétel az áremelésekből származik, s valószínű, hogy az 1988-as adatok már jelentős visszaesést mutatnak. Ehhez hozzájárul, hogy a legtöbb szocialista országban – Magyarországot kivételével – korlátozó intézkedéseket hoztak. Csökkentették az átváltható összegeket, valamint a kiutazások számát. Ha ez a tendencia hosszabb távon érvényesül, a magyarországi szálloda- és vendéglátóipart igen érzékenyen fogja érinteni, mert – amint az a táblázatból is látszik – a bevételek mintegy negyven százaléka ebből a forrásból ered.

Az idegenforgalomból származó bevételek – a belföldi turizmus jövedelmeivel együtt – népgazdasági szempontból igen jelentősek, a csökkenés, vagy kiesés komoly következménnyel járhat. A növekvő külföldi adósságállomány törlesztéséhez nélkülözhetetlen, és igen hatékony deviza-termelés mellett az idegenforgalmi iparág a gazdaság húzóereje, a modernizáció egyik igen fontos terepe. A tőkefelhalmozásban játszott szerepére a gazdaságtörténet már korábban is felfigyelt.⁸

Mind ez hosszú történeti folyamat eredményeként alakult így. A terjedelemből szabta korlátok miatt nincs itt arra lehetőségünk, hogy ezt részletesebben kifejtsük. Röviden annyit, hogy az idegenforgalom – a korábbi igen szerény kezdetek után – a két világháború között fedezte fel Magyarországot,⁹ ekkor alakult ki a puszta, tsikosch, gulasch image, amely napjainkig él. 1945 után, még pontosabban az 1949-es politikai fordulat után, a történészek által ún. ötvenes éveknek nevezett időszakban a politika mesterséges eszközökkel megszüntette az idegenforgalmat. A hatvanas években "fedezte fel" a politikai és gazdasági vezetés az idegenforgalmat, elsősorban mint a deviza szükséglet kielégítéséhez felhasználható területet, s e gazdaságilag és gazdaságtörténetileg is egyaránt szerencsétlen, máig ható koncepció jegyében indul meg ez a viszonylag elég jelentős, főleg a szállodai férőhelyek növelését célzó beruházási program. A több ütemben és igen

elhúsodó fejlesztés – különösen áll ez az 1978-as, mintegy háromszáz millió dolláros osztrák hitel késedelmes felhasználására – a nyolcvanas évek elejére már igen jelentős, ha nem is elégséges eredményt ért el.¹⁰

As alábbiakban nézzük meg a szállodai kapacitás alakulását, nemzetközi összehasonltásban.

5. táblázat

Szállodai férőhelyek száma országonként¹¹

Ország	1975	1980	1985	1986
Ausztria	606.408	635.320	653.766	656.156
Bulgária	98.453	102.012	107.219	109.721
Csehszlovákia	—	89.244	92.178	124.405
Franciaország.	1671.644	—	—	1643.000
Olaszország	1494.272	1569.733	1608.881	1617.748
Románia	124.892	135.603	155.936	169.431
Spanyolország	785.339	984.187	1013.464	1019.990
Magyarország	29.358	34.285	69.195	70.961

A szállodai férőhelyek alacsony száma ugyanakkor magas kihasználtsági rátával párosul (1985-ben 66,6 %, 1986-ban 63,2 %).¹² A gondokat növeli az egy éven belüli egyenetlen eloszlás: a nyári főszezonra esik a nagyobb szobafoglalás. Az egyenetlenséget fokozza az is, hogy hiányoznak a nagy szállodák háttéréül szolgáló, a fejlett országokban általánosan elterjedt, családi vállalkozásokon alapuló panziók, fogadók. További probléma az idegenforgalom rendkívüli koncentrált-sága a három fő területen (Budapest, Balaton, Duna-kanyar).

További bajok forrása a szálloda építkezések ciklikussága. Egy-egy nekilendülés után hosszú szünet következik, a feszültségek halmozottan jelentkeznek, mint pl. a nyolcvanas évek első felében, amikor az új szállodák építése mellett a felújítások már-már megoldhatatlan feladatokat jelentettek. Az idegenforgalmi beruházások és karbantartások folyamatossága elengedhetetlen feltétele az eredményességre törekvő üzletpolitikának.

As idegenforgalomban egy bizonyos pozíciót nagyon nehéz megszerezni, annál könnyebb elveszíteni. A – főleg olcsóbb – szállodai férőhely-hiányából fakadó feszültséget csak növeli a magyarországi idegenforgalom rendkívüli egyenetlensége: a nyári főszezon túlsúlyossága és az időnyen kívüli időszak igen alacsony vendégforgalma. As előbbit a rendszeres fejlesztéssel enyhíteni lehet, míg az utóbbit a szezon széthúzásával, az üzleti, kulturális, kongresszusi stb. turizmussal kell növelni. As idegenforgalom egyenetlesebb eloszlását lehetővé teszi pl. az utóbbi években dinamikusan fejlődő gyógyturizmus. A holt szezonban kulturális rendezvények vonzó hatását jól lehet kamatoztatni, még akkor is, ha maga a kulturális rendezvény anyagilag nem nyereséges.¹³ Régi, nemzetközi tapasztalat: belső turizmus nélkül nem lehet idegenforgalmat csinálni. Egyrészt a belső turizmusból nő ki as idegenforgalom – jó példa erre Bükfürdő fejlődése – másrészt a belső turizmus feloldja a – Magyarország esetében különösen élesen jelentkező – szezonális feszültségeket. As életszínvonal csökkenése, az alacsony jövedelmek visszafogják

a belső keresletet; a bevételek visszaesésére áremeléssel reagál a vendéglátóipar – szoba – ételárai lassan megfizethetetlenek a hazai vendégnek.

As idegenforgalomban észszerűen befektetett tőke általában gyorsan és hatékonyan megtérül. Alacsony importigénye mellett nagy haszonnal értékesíti a belföldi termékeket, sokkal nagyobb haszonnal, mintha ugyanazt a – elsősorban élelmiszeripari – terméket exportálná. Olyan termékeket is értékesít, ráadásul igen drágán – pl. sertésszár, burgonya stb. –, amit nem lehet eladni külföldön. És végképp nem lehet eladni külföldön a napfényt, a jó levegőt, a Balatont, vagy építészeti, kulturális értékeinket. De a szó szoros értelmében devizában hozhat hasznot az idegenforgalomban foglalkoztatott munkaerő udvariassága, figyelmesége, mosolya is.

As idegenforgalmi iparág a népgazdaság fejlesztéséhez, modernizálásához nélkülözhetetlen valutatermelése mellett, mint húzó ágazat, jelentős környezeti változást is eredményez. Egy-egy terület idegenforgalmi-célú fejlesztése, egy szálloda építése együtt jár kommunális beruházásokkal (út, csatorna, telefonhálózat stb.), a fizetőképes kereslet megjelenése a kereskedelmi, szolgáltatói tevékenység bővítését teszi lehetővé. Mindez együttesen növeli a foglalkoztatottak számát, vagy esetleg csökkenti az e téren jelentkező gondokat, az adóképes jövedelmek a helyi, községi bevételek gyarapodását eredményezik.¹⁴ (További nem mellékes hatás a telkek, ingatlanok értékének emelkedése.)

A beruházások és az üzemeltetés a hazai ipar termelési és piaci lehetőségeit bővíti. As élelmiszeripar mellett a bútóipar, az üveg, a textil- és szőnyegipar stb. is igen tekintélyes megrendeléseket kap. A komplex konyhai, éttermi berendezésekre külön iparág szakosodott. A külföldi vállalatok megjelenése, az egyre növekvő igények támasztotta minőségi követelmények, a konkurrenciáért harca, kikényszerítik mindezeket a területeken a modernizációt, s es a lakossági fogyasztás feltételeit is javítja.

Összefoglalva: az idegenforgalom, melyben Magyarország viszonylag kedvezőtlen adottságai ellenére az európai középmezőnyhöz tartozik, jelentős devizabevételeivel javítja az ország fizetési mérlegét, ösztönözzen hat a gazdaság különböző területein a korszerű termékek gyártására, minőségi igényei modernizációs törekvéseket ösztönöznek, csökkentik a foglalkoztatottsági gondokat, a képzett szakemberek iránti kereslet a munkaerő hatékony felhasználását teszi lehetővé.

Mindest hátrányosan befolyásolja az adórendszer, amely a nyereség túlnyomó többségének elvonásával – a külfölddel ellentétben – lassan lehetetlenné teszi a beruházások, fejlesztések folyamatosságát, csökkenti a foglalkoztatott létszámot. As infrastruktúrális gondok – pl. a hiányos szervis-hálózat, telefon stb. – működési savorokat okoznak.

IDEGENFORGALOM – TÁRSADALOM

”Több ismerősöm ki is nevetett, amiért én gépekkel, kiváltképp azzal, mely világtásra szolgál, angliai tartózkodásom alatt oly sokat foglalkoztam. – Persze, különös is az, ha egy huszárcapitány nem csak gépészekről, hanem még segédek-től is naponta három elméleti és gyakorlati leckeórát vesz, és reggel faolajtól, este Rasumofskyvíztől csepeg. Angliában mégis csupán három dolog az, amit az embernek véleményem szerint meg kell tanulnia, és a többi mind semmi: az alkotmány, a gépek, és a lótenyésztés.”¹⁵

Az idegenforgalom társadalmi hatásait vizsgáló kutatónak is igen hasznos Széchenyi Naplójának tanulmányozása. Részletes feljegyzései alapján nyomon követhetjük az utazásai során szerzett ismereteit, s azt is, hogyan áll össze gazdasági, társadalmi, politikai elmaradottságunk felszámolását célzó programja. Aligha kell mindezt bővebben ismertetnünk, mindez köztudott; megfigyeléseinek megelevenítő leírása – ”Megnéztük még a vasutat Manchester és Liverpool között. Midőn elhajtanak – ámulatba ejtő a benyomás – kicsiny ördög, mely mindent továcipel magával.”¹⁶ – ma is hatással van az olvasóra.

Széchenyi mellett még hosszán sorolhatnánk történelmünk jeles alakjait, mindazokat, akik utazásaik során számos, itthon is hasznosítható tapasztalatot szereztek, s ezeket az élet különféle területein érvényesíteni is igyekeztek. Már kevésbé ismertek azok, akik külföldön szerzett tudásukat szűkebb környezetükben hasznosították. Ilyenek voltak a céhlegények, akik a középkorban kialakult szokás szerint, a mestervizsga letétele előtt ”idegenbe” mentek a szakmai fogások alaposabb elsajátítása céljából, hogy aztán itthon is elterjesszék mindazt, amit tanultak. Az idegenforgalom egy sajátos, középkori változata volt ez, amelynek eredményeként a gazdasági, s egyúttal a társadalmi, politikai viszonyok – igaz rendkívül lassú – fejlődésének ismeretlen építőköveivé váltak. Ezt az igen hasznos hagyományt még a 19. és 20. századi szervezett munkásmozgalom is fenntartotta. Igen tanulságos ebből a szempontból Marosán György ma már szociológiai értékű emlékirata,¹⁷ amelyben az 1931-1932-ben tett hosszabb európai valószínűleg felmérhetetlen az a gazdasági, társadalmi és politikai kár, amelyet az elmúlt évtizedek merev elzárkózási politikája okozott; nagyon hiányzik a kollégái előtt tekintéllyel rendelkező, szakmai tudására büszke, világot látott munkás típusa.)

Nem véletlenül említettük a munkásmozgalmat. Van ugyanis – egy ma már eléggé rejtett – összefüggés a tömeges idegenforgalom és a munkásmozgalom között. A szervezett munkásság sok évtizedes harcainak eredményeként iktatták törvénybe századunk első évtizedeiben a nyolc órás munkanapot, a fizetett szabadságot, az öregségi nyugdíjat,¹⁸ stb. Az ötvenes-hatvanas években a heti munkaidő tovább csökkent – 40 óra – és ugyanakkor több lett a fizetett szabadság. A munkaidő csökkenése és rendes évi szabadság növelte a szabadidőt, létrejött az igény a – ahogy ma nevezzük – szabadidő hasznos eltöltésére. Már a két világháború között érezhetően megnőtt az – addig csak kevesek luxusaként számontartott – idegenforgalomban – és persze mindenekelőtt a belső turizmus-

ban – résztvevők száma. Az idegenforgalomban jelentkező társadalmi mobilitás – műszaki-technikai feltételeivel együtt – a 2. világháború után öltött igazán nagy méreteket: ma már évente egy kontinens lélekszámával azonos népesség indul a világ különböző tájaira felé.

6. táblázat

A világ idegenforgalmának alakulása¹⁹

Év	A résztvevők száma ezer fő	Idegenforgalmi bevételek millió dollárban
1975	214.357	40.702
1980	278.993	94.915
1985	325.000	105.000
1986	340.000	115.000

Tíz év alatt közel 60 %-kal nőtt az utazók száma, s mintegy 280 %-kal az idegenforgalomból származó bevétel.

7. táblázat

Külföldre utazó magyarok számának alakulása²⁰
ezer főben

Év	Szocialista	Nem szocialista	Összesen
	országokba	országokba	
1975	3.225	252	3.477
1980	4.694	470	5.164
1985	4.769	764	5.533
1986	5.392	886	6.278

1987-ben már mintegy 7 millió kiutazást regisztráltak, ebből 991.000 az ún. nem szocialista országokba utazók száma. 1988-ban várhatóan kb. 11 millió lesz a külföldre utazók száma, s ebből 4 millió a nyugati országokba utazók száma. Ez négyszerese a megelőző év adatainak.

8. táblázat

Magyarországra érkező külföldi turisták²¹
ezer főben

Év	Szocialista	Nem szocialista	Összesen
	országokból	országokból	
1975	8.238	1.166	9.404
1980	12.052	1.944	13.996
1985	11.377	3.749	15.126
1986	12.567	4.079	16.646

A nem szocialista országokból érkező turisták száma ötvenként megduplázódott, míg a szocialista országokból érkezők száma az 1980-as években nagyjából azonos.

Ezek a nagy számok automatikusan azt a következtetést sugallják, hogy a nagy számok törvénye alapján a társadalomban is bizonyos változások mennek végbe az idegenforgalom hatására. Az egyik, kétségkívül pozitív változás, hogy az utazásból származó ismeretek társadalmi méretekben hasznosulnak. A fejlettebb anyagi kulturával való kapcsolat hatással lehet a magyarországi, hétköznapi anyagi kultúra fejlődésére, vagy az új technikák iránti növekvő igényre; a más országokkal, szokásokkal való ismeretanyag egyrészt segíti az emberek, országok közötti válaszfalak lebontását, másrészt alakítja a társadalmi mentalitást. Az idegenforgalom jelentős mértékben hozzájárult az ún. aktív pihenés (sport) elterjedéséhez Magyarországon. Ez jelenleg még csak szűk társadalmi réteget érint, de a lehetőségek javulásával igen fontos lehet a mindennapi élet egészségesebbé alakításában. (A társadalmi igények hatnak a szálloda- és vendéglátóiparra is. Az utóbbi évtizedek lakásai már magasabb komfort fokozattal épültek; a hazai vendég a szállodában is igényli a fürdőszobát; az új szálloda-építések ezt már figyelembe kellett, hogy vegyék. Még a hetvenes években is épültek szállodák fürdőszoba nélküli szobákkal.)

Az idegenforgalomnak azonban lehetnek negatív hatásai is. A magyarországi társadalom egy része, mégpedig igen nagy része, az életszínvonal csökkenése miatt kisorsul bizonyos helyekről, mintegy a "kerítésen" kívülről szemléli a számára elérhetetlen nivót, s egyre inkább ellenségként áll szemben az idegenforgalommal. "Gyarmatosított"-ként azonosul helyzetével, s ez a társadalmi feszültséget növelő tényező lehet.

Mindenek alapján úgy véljük, hogy az idegenforgalom megfelelő terepe lehetne különösen a mentalitástörténeti kutatásoknak.

IDEGENFORGALOM – POLITIKA

A bevezetőben említett kétmillió sarándok a pápai hatalom – egyházi és világi – politikai jelentőségét is reprezentálta. A sarándoklás vágya mélyen az emberi természetben gyökeresik: közel kerülni ahhoz a helyhez, ahol – a középkori hit szerint – isten földi helytartója tartózkodik, látni és hallani a pápát, részesülni áldásából, mindessel valamiféle rejtelmes kapcsolatba kerülni; olyan erőnek bizonyult ez, mely alkalmas volt – igen nagy távolságról is – tömegeket mozgósítani.

A sarándoklás – e sajátos középkori idegenforgalom – politikai jelentőségét már István király is felismerte. Hatalmának megszilárdítása után megnyitotta a Magyarországon keresztül Jerusszálemba vezető sarándokutat. A nemzetközi kapcsolatok kedvező lehetőségeit is kihasználva – az addig két ellenséges császárság, a német és a bizánci, hássalaggal is megpecsételt szövetséges lett – bekapcsolta Magyarországot az európai vérkeringésbe. Az új Szentföldre vezető sarándokút biztonságot nyújtott mind a sarándokoknak, mind a nyomukban vonuló kereske-

dőknek. Mentésültek a tengeri út számos kockázatától: a hajósok kapzsiságától, a kalószok támadásától. Olyan hadiúton haladhattak Magyarországon keresztül, melyet királyi várak katonasága őrzött, ellátásukról pedig a várak alatt létesített piacok gondoskodtak. Nem kellett attól tartaniuk, hogy kémnek nézik őket; ennek már súlyos következményei lehettek.

Az Itáliából és német területekről Fehérváron át Belgrád felé vezető út biztosítása mellett István király adományából Konstantinápolyban és Jeruzsálemben szálláshely is létesült a zarándokok részére. Nem véletlen tehát az a korabeli tudósítás, hogy a "kedvezéstől indítatva nemesek és köznépbe tartozók megszámlálhatatlan sokasága ment Jeruzsálembé". Az 1020-as, 1030-as évek tartós nyugalomát csak egy rövid támadás zavarta meg, II. Konrád német király támadása 1030-ban, de az 1031-es békekötés után újra benépesült a zarándokok.²²

A politika nemcsak segítheti, vagy akadályozhatja az idegenforgalmat, hanem az iránta való érdeklődés is lehet az utazást serkentő motiváció. A napóleoni háborúkat rövid időre megszakító béke (Amiens, 1802) Anglia és Franciaország között asszal a következménnyel járt, hogy "... a kíváncsi szigetlakók nagy számban utastak Franciaországba, hogy szemügyre vegyék azt az országot, ahol olyan nagy események játszódtak le, s amelynek egy ilyen érdekes személyiség lett az ura".²³ (Mellesleg szólva Napóleon – az anekdota szerint – arra intette tábornokait, hogy ha egy városban járnak, gondosan tanulmányozzák, mert soha nem lehet tudni, mikor kell elfoglalniuk.)

Az idegenforgalom lehet a politikai nyomás, zsarolás eszköze is. A náci Németország és Ausztria közötti ellentétek oda vezettek, hogy a német kormány már 1933. május 27-én elrendelte az ún. ezermárkás határszarat, ami azt jelentette, hogy német állampolgárok csak ezer márka letétbe helyezése után utazhattak Ausztriába. Hitler célja világos volt: a német turistamoszgalomból jelentős bevételt élvező nyugati osztrák tartományok gazdasági meggyengítése, ezáltal politikai befolyásolása. Bár végül is távról sem ez volt a leghatásosabb tétel Hitler Anschluss-politikájában, mégis igen kellemetlen következményekkel járt. Míg a határsár előtt közel tíz millióan vettek igénybe éjszakai szállást, 1934-ben ez 4,3 millióra csökkent, és 1935-36-ban – a rendkívül intenzív idegenforgalmi propaganda ellenére – csak 6-6,2 millióra sikerült növelni. A kiesés rendkívül súlyosan érintette főleg a tiroli idegenforgalmat.²⁴

Nemcsak a politika, hanem a politikus személye is lehet idegenforgalmat befolyásoló tényező. A korai kereszténység – noha a Római Birodalom seregei 70-ben lerombolták Jeruzsálemet, a római hatóságok pedig akadályozták Palesztina forgalmát – számon tartotta a passió emlékhelyeit, és a 3. századtól megindult a sarándoklás. Igazán nagy lendületet azonban csak azután vett, hogy Nagy Konstantin anyja, a későbbi Szent Ilona, elzarándokolt Jeruzsálembé, megkerestette és kiásatta a szent helyeket, a legenda szerint megtalálta Krisztus keresztfáját, a császár pedig felépítette a Szent Sír templomot.²⁵ Napjaink hasonló példája Mitterand francia köztársasági elnök 1982-es, vagy Margaret Thatcher brit miniszterelnök 1985-ös magyarországi látogatása, melynek egyik eredményeként örvendetesen növekedett a hazánkba ellátogató francia és brit turisták száma. Ide-

genforgalmi szempontból talán még az előbbieknél is "hasznosabb" volt a holland királynő 1987-es látogatása: nagy számban "követték" az egyik legnagyobb utazó ország, Hollandia idegenforgalmi "követei".

Fentebbi példáinkkal csupán illusztrálni szeretnénk volna azt a közismert igazságot, hogy idegenforgalom és politika igen szorosan kapcsolódik egymáshoz. Különösen áll ez az elmúlt hetven évre. Ugyanis még az első világháború előtt útlevél nélkül lehetett utazni – persze akkor sem politikai viszonyoktól függetlenül, de mindenesetre a turista szempontjából lényegesen kevesebb adminisztrációs köttöttséggel – addig 1918 után már csak útlevéllel. Természetesen, a megnövekedett nemzetközi forgalom megkövetelt bizonyos fokú ellenőrzést, de fontosabb volt a politikai szempont: a fogadó ország részéről megakadályozni az ún. nemkívánatos személy beutazását, másrészt korlátozni a kiutazást. Az útlevéllel a politikai hatalom saját állampolgárai fölötti ellenőrzés hatékonyságát növelte, ami nem egyszer az állampolgárnak a hatalommal szembeni kiszolgáltatottságát eredményezte. Erre bőven lehetne példákat felhozni.

Sajnos, Magyarország történetéből is. Az ún. ötvenes években a magyar állampolgár számára a külföldi utazás rendkívüli, és igen ritka élmény volt. A szigorú elszármazás éveinek gazdasági, társadalmi hátrányai mellett igen súlyos belpolitikai következményei is voltak: fokozta az egyébként is rossz politikai közérzetet és a – főleg a nyugati – határokon túlról átszivárgott híreket mítikusan felértékelte.

1955-től, amikor lehetővé vált a szocialista országokba – és onnan ide – irányuló idegenforgalom, fokozatosan oldódtak ezek a feszültségek. 1962-től azután – igaz, eleinte csak korlátozottan, majd később egyre nagyobb létszámban – megindult a turista forgalom a nyugati országokba is. Bár ez utóbbit még sokáig terhelte a gyanakvás, politikailag és morálisan is gyanús dolognak számított az egyre inkább fellendülő kelet-nyugati turizmus. Hosszú évek után végre 1988. január elsejétől a világútlevéllel a magyarországi turista is állampolgári joron utazhat a világ minden tája felé.

Alig hiszem, hogy túlsunk, amikor ezt történelmi jelentőségű lépésnek tekintjük- és nemcsak idegenforgalmi szempontból. Hogy egy korábbi példánkat újból idéssük, Györffy György kitűnő munkájában a jerussálemi sarándokút megnyitásával a következő, sokat mondó fejezetcímet kezdi: Beilleszkedés Európába.²⁶ A nemzetközi idegenforgalom segíti a kölcsönös gyanakvások megszüntetését, nemcsak embereket, hanem politikai rendszereket is közelebb egymáshoz. Ezt hangsúlyozta Mihail Gorbacsov is, amikor külgazdasági kapcsolatokról szólva úgy vélekedett, hogy a gazdasági együttműködés új formái a Szovjetunió számára anyagi és lélektani alapot teremtenek a tömeges külföldi turizmus fejlesztéséhez is.²⁷

Az utazási korlátozások – gyakorlatilag – teljes felszámolása Magyarországon is igen fontos belpolitikai lépést volt. Teljesebbé tette az állampolgári és szabadságjogokat – tágabb értelemben véve az ember jogokat – és ennek politikai jelentősége nemcsak itthon kedvező, hanem hatásosan növelte nemzetközi presztizsünket is. Az idegenforgalmi szakember – de az átlagpolgár is – nap mint nap tapasztalja azt az önmagában is igen sokat mondó tény, hogy az idelátogató nyugati turista

véleményét mennyire döntően befolyásolja a Magyarországon szerzett személyes élményanyag: már nem tekint bennünket kommunista sárkánynak, akit el kell tipornia; nem lehet hazájában sem irántunk ellenséges – netán háborús – hangulat mellett agitálni. A magyarországról külföldre utasó turista realisabb képet alkothat a fejlett országokról, megismerheti annak nemcsak fény, hanem árnyoldalait is: az árúbőség mellett pl. a munkanélküliséggel járó emberi és politikai gondokat is. Végül, de nem utolsósorban az idegenforgalomban országhatárokon át szövődő barátságok segíthetik az Európát elválasztó politikai, ideológiai határvonalak lebontását.

*

Természetesen, az idegenforgalom nem az a csodaszor, amivel minden megoldható. Ha néhol túlsónak találja az olvasó a megállapításainkat, vagy következtéseinket, kérjük, gondoljon arra, hogy szerző – mint mindenki – saját munkáját a legfontosabbnak tekinti. Azt azonban talán sikerült érzékeltetnünk, hogy az idegenforgalom – és általában a bel- és külföldi turizmus – a magyarországi gazdaságban, társadalomban, politikában értékének megfelelő figyelmet érdemel. Erre igyekeztünk ezzel a tanulmánnyal felhívni a figyelmet.

JEGYZETEK

1. *Richard W. Southern: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban.* Gondolat, Bp. 1987, 169.
2. U.o. 165.
3. *Compendium of Tourism Statistics.* World Tourism Organization kiadványa, Madrid, 1987, 71.
4. U.o.
5. U.o. Jelentős még Norvégia –1985-ben: 991 millió dollár bevétellel szemben 2.426 millió dollár kiadás – és Finnország – 1986-ban 596 millió, illetve 1.060 millió dollár – negatív szaldója. A természeti szépségekben gazdag északi országok perifériális helyzete és zord éghajlata ennek valószínű magyarázata.
6. U.o. NDK-ról és Szovjetunióról nincs adat. Csehszlovákiáról és Bulgáriáról csak hiányos adatok vannak.
7. *Idegenforgalmi Évkönyv 1987.* Központi Statisztikai Hivatal kiadványa. Budapest, 1987, 262. Az adatok 1981. október 1-ig a mindenkor érvényes nem kereskedelmi árfolyamon, ettől az időponttól konvertibilis viszonylatban hivatalos (egységes) árfolyamon.
8. *Budapest története. IV. kötet.* Bp. 1978. 372-373. 1893-95-ben a vendéglátóipar adóköteles összjövedelmét évi mintegy 3 és fél millió koronában állapították meg; kb. 2 660 adózó és 8 000 alkalmazott; ennél nagyobb munkáslétszámot csak a gépgyártás és ruházatiipar foglalkoztatott Budapesten.
9. 1937-ben már megjelenik "Az utas könyve" címen a magyar utazási kézikönyv és útmutató az Országos Magyar Vendéglátóipari Szövetség kiadásában; a magyar Baedeker városok, gyógyfürdők, üdülő- és nyaralóhelyek, egészségügyi, sport és turisztikai intézmények, szállodai férőhelyek részletes ismertetője, több mint 800 oldalon.
10. Ld. ehhez: Harminc esztendő, 1957-1987. A HungarHotels Vállalat története. Kézirat.

11. Idegenforgalom Évkönyv, 269.; Compendium of Tourism Statistics.
12. U.o.
13. Jó példa erre a világhírű bécsi Operaház, amelyet a városi tanács évente kb. száz millió Schillinggel támogat. Az Operaház veszteségeit fedező dotáció bőven megtérül a turistaforgalom bevételeiből. Magyarországon a Budapesti Tavaszi Fesztivál hozhat sok külföldi vendéget.
14. A HungarHotels, az ország legnagyobb szállodai és vendéglátóipari vállalata 1986-ban mintegy tízezer embert foglalkoztatott; bruttó árbevétele 4 milliárd Ft. (A vállalat 1986-os mérlegbesszámolója. Kézirat.)
15. *Széchenyi István*: Napló. Bp. 1978. 63. 1815. december 13-i feljegyzés
16. U.o. 725. 1832. október 24.
17. *Marosán György*: Tüzes kemence. Harmadik kiadás, Bp. 1980. Európa vándorútjain c. fejezet, 265-346.
18. Magyarországon – elég későn – A munkaviszonyok egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1937: XXI. törvénycikk rendelkezik a nyolcórás munkanapról, minimális munkabérről, stb.
19. Idegenforgalmi évkönyv, 1986, 267.
20. U.o. 14.
21. U.o. 16.
22. *Győrffy György*: István király és műve. Budapest, 1977, 293-308.
23. *Georges Lefebvre*: Napóleon. Budapest, 1975, 125.
24. *Kerekes Lajos*: Ausztria hatvan éve, 1918-1978. Bp. 1984, 167, 210. Az ezermárkás határozat a német kormány 1936. július 11-én oldotta fel.
25. *Győrffy György*, 294.
26. *Győrffy György*, 291.
27. Népszabadság, 1988. szeptember 17. 3.